

**MUSTAQIL FIKRLASH VA SUN'IY INTELEKT: YOSHLAR RIVOJIGA TA'SIRI****Joldasbayeva Mexrijamal Maxsetbay qizi***Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Psixologiya yo'nalishi 2-kurs magistranti
joldasbayevamexrijamal@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi davrida yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish muammolari va istiqbollari tadqiq etiladi. SI vositalarining ta'lim va kundalik hayotga integratsiyalashuvi yoshlarning intellektual salohiyatiga ko'rsatayotgan ijobiy hamda salbiy ta'sirlari adabiyotlar tahlili orqali ochib berilgan. Tadqiqot natijasida yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va SI dan kognitiv qaramlikni kamaytirish bo'yicha ilmiy-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, yoshlar rivojlanishi, kognitiv qaramlik, raqamli ta'lim.

Аннотация: В данной статье исследуются проблемы и перспективы формирования навыков самостоятельного мышления молодежи в эпоху стремительного развития технологий искусственного интеллекта (ИИ). На основе анализа литературы раскрываются положительные и отрицательные воздействия интеграции инструментов ИИ в образование и повседневную жизнь на интеллектуальный потенциал молодежи. В результате исследования разработаны научно-педагогические рекомендации по развитию критического мышления у молодежи и снижению когнитивной зависимости от ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, самостоятельное мышление, критическое мышление, развитие молодежи, когнитивная зависимость, цифровое образование.

Abstract: This article examines the challenges and prospects of developing independent thinking skills in youth during the rapid advancement of Artificial Intelligence (AI) technologies. Through a literature review, the positive and negative impacts of integrating AI tools into education and daily life on the intellectual potential of young people are revealed. As a result of the study, scientific and pedagogical recommendations have been developed to enhance critical thinking among youth and reduce cognitive dependence on AI.

Keywords: artificial intelligence, independent thinking, critical thinking, youth development, cognitive dependence, digital education.

KIRISH

XXI asrning birinchi choragi insoniyat sivilizatsiyasida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (SI) inqilobi davri sifatida muhrlanmoqda. Bugungi kunda ChatGPT, Midjourney, turli neyrotarmoqlar va algoritmlar hayotimizning ajralmas qismiga



aylandi. Ushbu texnologik transformatsiyaning eng faol iste'molchilari va ta'sir doirasidagi qatlami esa – yoshlardir.

Yoshlik davri inson hayotida mustaqil fikrlash, dunyoqarash shakllanishi va kognitiv qobiliyatlarning eng yuqori cho'qqiga chiqish bosqichi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyalarida ham intellektual salohiyatli, mustaqil va tanqidiy fikrlaydigan yoshlar qatlamini shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Biroq, sun'iy intellekt tizimlarining yoshlar hayotiga shiddat bilan kirib borishi subyektiv va obyektiv reallik o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, sun'iy intellekt axborot olishni tezlashtiradi, ta'limni individuallashtiradi va ijodiy jarayonlarni osonlashtiradi. Ikkinchi tomondan, tayyor intellektual mahsulotlar (matnlar, kodlar, tahlillar) yoshlarda "kognitiv dangasalik" (cognitive laziness) va mustaqil fikrlash mexanizmlarining atrofiyaga uchrashiga sabab bo'lishi xavfi mavjud.

Ushbu maqolaning maqsadi – jahon va mahalliy olimlarning tadqiqotlarini tizimli tahlil qilish orqali sun'iy intellektning yoshlar mustaqil fikrlash qobiliyatiga ta'sirini aniqlash va neytral-konstruktiv yondashuvlarni shakllantirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sun'iy intellekt va inson kognitiv jarayonlari o'rtasidagi aloqadorlik so'nggi yillarda xalqaro miqyosda eng ko'p muhokama qilinayotgan mavzulardan biridir. G'arb tadqiqotchilaridan Selwyn va Buckingham o'z ishlarida raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rnini tahlil qila turib, algoritmlar inson o'rniga qaror qabul qila boshlagan joyda tanqidiy va tahliliy fikrlash pasayishini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, generativ (ijodkor) sun'iy intellekt (GenAI) modellarining paydo bo'lishi tadqiqotlar yo'nalishini tubdan o'zgartirdi.

Dwivedi va boshqalar tomonidan olib borilgan keng ko'lamli global tadqiqotda ChatGPT kabi vositalarning ta'limga ta'siri o'rganilgan. Mualliflar SI talabalarning kreativligini oshirishi mumkinligini tan olgan holda, undan me'yordan ortiq foydalanish plagiat shakllarini o'zgartirishi va eng yomoni, yoshlarning mantiqiy zanjir yaratish qobiliyatini cheklashini ko'rsatib o'tishgan. Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan Carr o'zining "The Shallows" (Sayozliklar) asarida internet va raqamli asboblarning inson miyasining chuqur va uzoq muddatli diqqatni jamlash hamda mustaqil tahlil qilish xususiyatini o'zgartirib, uni yuzaki fikrlashga moslashtirayotganini ilmiy isbotlagan. SI bu jarayonni yanada tezlashtirmoqda.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) olimlaridan Karpov va Smirnova raqamli muhitda yoshlar intellektini o'rganishgan. Karpovning fikricha, sun'iy intellekt tizimlari yoshlarga tayyor mantiqiy andozalarni taklif qiladi, bu esa individual intellektual izlanish va muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmasini susaytiradi.

O'zbekistonlik olimlardan A.Avloniy nomidagi milliy institut tadqiqotchilari, shuningdek, pedagog olimlar R.Jo'rayev, N.Muslimov o'z asarlarida zamonaviy ta'lim muhitida talabalarning mustaqil fikrlashini shakllantirish metodikasini o'rganganlar. Mahalliy tadqiqotlarda zamonaviy raqamli texnologiyalar sharoitida talabalarning

mustaqil ishlarini tashkil etishda SIdan transformatsion vosita sifatida foydalanish zarurligi qayd etiladi, biroq uning xavf-hatarlari tizimli tahlil qilinmagan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, SIning texnik imkoniyatlari keng o'rganilgan bo'lsa-da, uning yoshlar psixikasiga, xususan, mustaqil qaror qabul qilish va avtonom fikrlash ko'nikmalariga uzoq muddatli ontologik ta'siri hali yetarlicha yaxlit tizimga solinmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

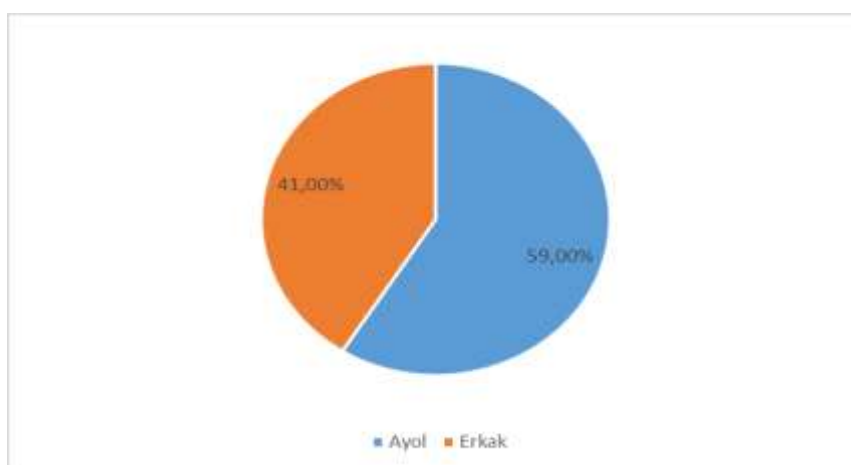
Ushbu tadqiqotda tizimli yondashuv (systematic review), qiyosiy tahlil, kontent-analiz va kognitiv-andragogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot doirasida 2021–2026-yillar oralig'ida Scopus, Web of Science va Google Scholar ma'lumotlar bazalarida chop etilgan 40 dan ortiq ilmiy maqolalar, shuningdek, yoshlar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rovnoma natijalari tahlil qilindi. Sun'iy intellektning yoshlar tafakkuriga ta'sirini baholash uchun maxsus kognitiv model ishlab chiqildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqotimizda QDU talabalarining mustaqil fikrlash darajasi E.G'. G'oziyev tomonidan ishlab chiqilgan "Fikrlash mustaqilligi" so'rovnoma yordamida o'rganildi (ilova 1). Metodika respondentlarning o'zgarish fikriga moyilligi (konformizm) yoki o'z nuqtayi nazariga egaligini aniqlashga xizmat qiladi. So'rovnoma 15 ta savoldan iborat bo'lib, natijalar 0 dan 30 ballgacha baholanadi: 0-14 ball – past daraja, 15-23 ball – o'rta daraja, 24-30 ball – yuqori daraja.

Tadqiqotda 105 nafar QDU talabasi ishtirok etdi (tozalangan tanlanma). Quyida ushbu metodika bo'yicha olingan natijalarning batafsil statistik tahlili va psixologik interpretatsiyasi keltirilgan.



2.1-rasm. Respondentlarning jins bo'yicha taqsimoti

Rasmda keltirilishicha, tadqiqotda ishtirok etgan 105 nafar talabaning 62 nafari (59,0%) ayollar, 43 nafari (41,0%) erkaklardir. Ayollar sonining nisbatan yuqoriligi QDUda ayol talabalar ulushining umumiy ko'rsatkichiga mos keladi.

2. 1-jadval

E. G'oziyev metodikasi bo'yicha olingan ballarning umumiy tavsifi.



Ko'rsatkich	Qiyamat
O'rtacha ball (M)	15,2
Standart og'ish (SD)	4,9
Minimal ball	8
Maksimal ball	22
Mediana	15

E. G'oziyevning "Fikrlash mustaqilligi" metodikasi bo'yicha (0-30 ball oralig'ida) olingan natijalarga ko'ra, 105 nafar talabanning o'rtacha balli 15,2 ni tashkil etdi. Standart og'ish 4,9 ga teng bo'lib, ma'lumotlarning o'rtacha qiymat atrofida nisbatan o'rtacha darajada tarqoqligini ko'rsatadi.

Bu talabalar o'rtasida mustaqil fikrlash bo'yicha sezilarli individual farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Eng past ko'rsatkich 8 ball, eng yuqori ko'rsatkich esa 22 ball bo'lib, hech bir talaba 24 balldan yuqori natijaga erisha olmagan. Past daraja (0-14 oralig'i). Bu talabalar o'z fikrini himoya qilishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. O'rta daraja (15-23 oralig'i). Yuqori darajaga (24+) chiqa olmagan.

Mediana qiymati 15 ga teng, bu o'rtacha ball bilan deyarli bir xil bo'lib, ma'lumotlarning nosimmetrik taqsimlanganligidan dalolat beradi. Talabalar o'rta darajaning boshlang'ich chegarasida (15 ball) joylashgan. Bu ularning mustaqil fikrlash qobiliyati me'yor darajasida, ammo rivojlanish uchun yetarlicha potensial mavjudligini ko'rsatadi.

Bu shuni ko'rsatadi, talabalar tanish vaziyatlarda mustaqil fikrlay oladi, yangi yoki murakkab muammolarda boshqalar fikriga murojaat qilishi, konformizmga (ko'pchilikka ergashishga) moyillik saqlanib qolgan. Bu ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitda mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi omillarning yetishmasligidan dalolat beradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektni taqiqlash yoki undan butunlay voz kechish imkonsiz va samarasiz yo'ldir. Muammo texnologiyaning o'zida emas, balki undan foydalanish metodologiyasidadir. Agar yoshlar SIDan faqatgina "tayyor javoblar generatori" sifatida foydalansa, bu kelajakda intellektual regressiyaga olib keladi. Biroq, agar u "Kognitiv hamkor" (Cognitive Partner) sifatida ko'rilsa, yoshlarning mustaqil fikrlashi mutlaqo yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Mustaqil fikrlashni saqlab qolish uchun yoshlarda tanqidiy fikrlash (critical thinking) va media savodxonlikni keskin oshirish zarur. SI ko'pincha noto'g'ri ma'lumotlarni ishonchli ohangda taqdim etishi (hallucination - gallyusinatsiya hodisasi) mumkin. Yoshlar har qanday SI taqdim etgan faktni shubha ostiga olishi, muqobil manbalar bilan solishtirishi va shaxsiy munosabatini bildira olishi kerak.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Olib borilgan adabiyotlar tahlili va muhokamalar asosida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:

Sun'iy intellekt yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga ham evolyutsion drayver, ham kognitiv tormoz sifatida ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega. Hamma narsa



subyektning raqamli madaniyatiga bog'liq. Yoshlarda kognitiv qaramlik va intellektual passivlik shakllanishining oldini olish uchun ta'lim paradigmasini "axborotni eslab qolish" modelidan "axborotni tahlil qilish va qayta ishlash" modeliga o'tkazish zarur.

Amaliy tavsiyalar:

"AI-Savodxonlik" (AI Literacy) kurslarini joriy etish: Yoshlarga SDan qanday foydalanish bilan birga, uning cheklovlari va etik qoidalarini o'rgatish.

Baholash mezonlarini transformatsiya qilish: Ta'lim muassasalarida yakuniy mahsulotni (matn, kod) emas, balki unga erishish jarayonini (talabaning shaxsiy argumentatsiyasini) baholash tizimiga o'tish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt inson tafakkurining o'rnini bosuvchi kuch emas, balki uni kuchaytiruvchi vositaga aylanishi kerak. Yoshlarimiz mustaqil fikrlash kishanlarini algoritmlarga topshirib qo'ymasliklari, aksincha, algoritmlarni o'z intellektual parvozlari uchun poydevor qila olishlari davr talabidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Buckingham, D. (2020). Epilogue: Rethinking digital literacy in the age of artificial intelligence. *Digital Culture & Education*, 12(1), 45-51.
2. Carr, N. (2020). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. W. W. Norton & Company.
3. Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., va boshqalar. (2023). "So what if ChatGPT wrote it?" Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, 102642.
4. Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. Polity Press.
5. Karpov, A. O. (2022). Mentalnost obshestva znaniya v epoxu iskusstvennogo intellekta. *Voprosi Filosofii*, (4), 56-67.
6. Muslimov, N. A. (2021). Bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiyalar.
7. Smirnova, E. O. (2021). Sifrovaya sreda i kognitivnoye razvitiye sovremennix podrostkov. *Psixologicheskaya nauka i obrazovanie*, 26(2), 12-24.